

УДК 599.742.13(477.7)''652''

Олександр Одрін

ДОМАШНІ УЛЮБЛЕНЦІ В АНТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ НАДЧОРНОМОР'Я: СОБАКИ, КУНЯЧІ, КОТИ

Домашні тварини були супутниками людини ледь не з тих часів, коли вона почала ставати людиною. Звісно, що одомашнювалися вони у різний час, та й рівень «свійськості» у них був різним¹. Навряд чи ми коли-небудь зможемо визначити, коли ж саме тварини стали для людей не лише помічниками на полюванні чи джерелом м'яса, а й улюбленцями чи навіть друзями. Очевидно лише, що відбувалося це у дуже віддалені часи. І хоча антична цивілізація була, мабуть, першою, яка залишила нам доволі об'ємну інформацію про домашніх улюбленців, вона і в цьому спиралася на багатотисячолітній досвід своїх попередників, зокрема, єгиптян та народів Близького Сходу². Швидше за все, саме єгиптяни першими серед цивілізованих народів почали сприймати собак як домашніх улюбленців, які, до речі, супроводжували своїх господарів у потойбічний світ³.

Втім, говорячи про значну кількість даних античної писемної та образотворчої традиції, слід мати на увазі, що ця інформація традиційно стосується головним чином басейну Егейського моря, та, значно меншою мірою, – Великої Греції (полісів Південної Італії та Сицилії). Набагато скупішою є інформація щодо периферійних регіонів грецького світу, зокрема – Надчорномор'я.

Власне кажучи, ці два традиційні види джерел не надають жодної можливості для бодай загальної характеристики ставлення до домашніх улюбленців у античних державах Надчорномор'я. Вони можуть бути використані лише для створення загального фону, але наповнювати цю картину конкретним змістом можуть лише дані археології та, головним чином, археозоології. Звичайно, ос-

¹ Див., приміром *Боголюбский С.Н.* Происхождение и преобразование домашних животных. – М., 1959.

² Див. фундаментальну роботу Отто Келлера, яка й по сьогодні не втратила актуальності: *Keller O.* Die antike Tierwelt. Bd. I-II. – Leipzig, 1909, 1913.

³ Див., наприклад: *Rice M.* Swifter than the Arrow. The Golden Hunting Hounds in Ancient Egypt. – London, 2006. – Р. 43 і наст. Єгипет, зокрема, традиційно вважається батьківщиною декоративних собачок. Археозоологи, спираючись на доволі обмежений матеріал, свого часу навіть виокремлювали окрему породу так званих «єгипетських шпіців», сам факт існування якої тепер ставиться під сумнів (див.: *Wapnish P., Hesse B.* Pampered Pooches or Plain Pariahs? The Ashkelon Dog Burials. – *Biblical Archaeologist.* – 1993. – 56/2. – Р. 71.)

тання не дає прямих відповідей на всі питання: приміром, з її допомогою можна спробувати реконструювати видовий склад домашніх улюбленців, меншою мірою – породний⁴, але дуже складно простежити ставлення людей до домашніх тварин.

Тож тема цієї статті перебуває на межі між історією тваринництва у Надчорномор'ї, яка базується на археозоологічних матеріалах, та історією повсякдення. До сьогоднішнього дня у працях істориків та археологів такі дослідження провадилися паралельно. Тому варто бодай коротко оглянути найважливіші здобутки кожного з цих напрямків окремо.

Історія тваринництва античних держав Надчорномор'я за кількістю дослідників та вагомістю отриманих ними результатів безперечно займає лідерські позиції. Археозоологічні дослідження у Надчорномор'ї почалися ще у довоєнні часи⁵. У цей час та в перші повоєнні десятиліття переважно досліджувались матеріали з території Ольвійського поліса⁶. Варто зазначити, що на цьому етапі вивченням остеологічних матеріалів займалися переважно не спеціалісти-археозологи (бо сама ця дисципліна перебувала ще у стадії становлення), а фахівці ширшого профілю, для яких археозоологія становила лише частину, часто периферійну, наукових інтересів. Утім, саме І.Г. Підоплічко першим зробив спробу визначити порідний склад місцевих собак⁷.

Повніше і всебічніше вивчення остеологічних матеріалів з грецьких поселень розпочалося тоді, коли в експедиціях запрацювали фахівці-археозологи – спершу В.І. Цалкін, а згодом О.П. Журавльов, А.К. Каспаров та інші. Зрозуміло, що в центрі їхніх зацікавлень була історія тваринництва, меншою мірою мисливства в античних державах Надчорномор'я, а тому цінні спостереження про ставлення до домашніх улюбленців мали лише принагідний характер⁸. Утім, незважаючи на це, саме їхні напрацювання і є тією фактичною базою, яка уможливило подальші дослідження в цій царині.

Історією повсякдення в античних державах Надчорномор'я в останні роки плідно займається М.В. Скржинська⁹. Однак, археозоологічні матеріали як джерело майже не привертало увагу дослідниці. Так, в одній з останніх її моно-

⁴ Більш-менш детально, на жаль, дослідники поки що вивчали лише породний склад овець та великої рогатої худоби. Зовсім нещодавно почали з'являтися перші роботи, в яких розглядаються породи собак, про що детальніше йтиметься далі.

⁵ Підоплічко І.Г. Домашние и дикие животные Ольвии по находкам костей из раскопок 1935 и 1936 гг. // Ольвия. – К., 1940. – Т. 1. – С. 203–211; Підоплічко І.Г. Фауна Ольвии (по раскопкам 1935–1937 гг.) // Природа. 1948. – № 11–12. – С. 113–116.

⁶ Див. прим. 4, а також: *Топачевський А.О.* Фауна Ольвії // Збірник праць Зоологічного музею. – 1956. – № 27. – С. 61–129; *Воїтвенський М.А.* Орнітофауна Ольвії // АП УРСР. – 1958. – Т. 5. – С. 156–158.

⁷ Підоплічко І.Г. Указ. соч. – С. 206. Детальніше про це див. далі.

⁸ Певним винятком можна вважати роботу А.К. Каспарова, в якій реконструювався зовнішній вигляд собак Європейського Боспору: *Каспаров А.К.* Попытка реконструкции собак античного времени из восточного Крыма по краниометрическим данным и произведениям искусства // Боспорский феномен. Искусство на периферии античного мира. – СПб., 2009. – С. 291–305.

⁹ *Скржинская М.В.* Будни и праздники Ольвии. – СПб., 2000, див. також: *Скржинская М.В.* Древнегреческие праздники в Элладе и Северном Причерноморье – К., 2009; *Ее же.* Культурные традиции Эллады в античных государствах Северного Причерноморья. – К., 2010 та ін.

графій¹⁰ розділ «Домашні тварини» практично повністю базований на матеріалах образотворчого мистецтва. Такий підхід практично унеможлиблює постановку питання про роль домашніх улюбленців у повсякденному житті мешканців античних поселень у Надчорномор'ї.

Пропонована розвідка, відповідно, належить до малодослідженого напрямку і, зважаючи на фрагментарність джерельної бази, матиме радше постановочний характер.

Собаки

В усі часи «домашнім улюбленцем номер один» був собака, і греки не були винятком. Звичайно, антична Греція не була піонером у розведенні собак, грецькі собаководи спиралися на кількатисячолітній досвід попередників, зокрема єгиптян, народів Близького Сходу та Ірану. Втім, саме греки залишили нам перші описи декількох собачих порід¹¹, до того ж, судячи з даних античних джерел, принаймні половина з цих порід була ними виведена шляхом гібридизації у самій балканській або острівній Греції (гібриди молосів та лаконських собак¹²), або ж у грецьких колоніях, як кіренська чи сіцилійська породи¹³.

Іл. 1. – Собаки на прогулянці // Keller O. Op. cit. – S. 93.

¹⁰ Скржинская М. В. Культурные традиции Эллады... – С. 103–114.

¹¹ На думку багатьох дослідників, їх ще не можна вважати породами у сучасному значенні цього терміну, оскільки кінологія на той час перебувала у зародковому стані. Тому вірніше було б вести мову про певні морфологічні типи тварин. Утім, аби уникнути зайвої громіздкості у термінології, автор воліє користуватись усталеним терміном, хоча й із відповідними застереженнями.

¹² Очевидно також, що і сама лаконська порода, так само як і критська, також повинні були мати грецьке походження. Інша річ, в який саме час виникли ці породи, адже зображення деяких з них відносяться ще до пізньомінойських та мікенських часів (див., зокрема: Johnson, Helen M. The Portrayal of the Dog on Greek Vases // The Classical Weekly. – Vol. 12, No. 27. – 1919. – P. 210.)

¹³ Про грецькі породи собак, з детальним аналізом даних писемних джерел, скульптурних зображень, зображень на монетах та кераміці тощо див.: Keller O. Die antike Tierwelt. Bd. I. – S. 91–151.

Втім, очевидно, що найбільш повно під визначення «домашній улюбленець» підпадають кімнатні декоративні собачки на кшталт сучасної болонки. Добре відомо, що подібні песики вже в античні часи прикрашали інтер'єр будинків заможних греків та римлян¹⁴. Очевидно, що найпопулярнішою породою декоративних собак була мальтійська, відома й нині під назвою мальтезе, або мальтійська болонка¹⁵. Собаки цієї породи були відомими у Греції щонайменше з рубежу VI–V ст. до н.е.¹⁶ Варто також зазначити, що, окрім декоративної функції, мальтійці (як і левретки, до речі) могли виконувати і корисну роль у господарстві, винищуючи гризунів¹⁷.

В цілому ж, як видається, греки набагато менше, ніж римляни, захоплювались розведенням декоративних собачок. Зокрема, і через економічні причини, адже «живі іграшки» – прерогатива багатих. Тож елліни цілком прагматично віддавали перевагу тим породам, які можна було використати у господарстві, перш за все – пастушим, серед яких найвідомішою була епірська¹⁸, мисливським породам (критські та лаконські гончаки, сицилійські хорти тощо) та бійцівським собакам-охоронцям. Породистих собак останніх двох категорій також можна віднести до «улюбленців».

Звичайно, мати такого собаку міг далеко не кожен. Дорогий мисливський або бійцівський пес у всі часи був ознакою престижності, статусності. Власне кажучи, ми це можемо спостерігати й зараз, коли наші заможні сучасники тримають у себе в міських квартирах бійцівських собак, або й мисливських, при цьому ніколи не займаючись полюванням. Звісно, грецькі аристократи, для яких мати породистого собаку – питання статусу, полюванням займалися, бо це був традиційний вид «аристократичного спорту».

Звичайно, що у Надчорномор'ї, де вилилися і зубри, і лосі, і тури, і олені, і кабани, не кажучи вже про дрібну дичину¹⁹, були добрі умови для полювання. Попри те, що поліси в цьому регіоні були невеликими і небагатими, місцеві аристократи все ж могли тримати дорогих собак. Про це свідчать останки догоподібного собаки, знайдені до того ж не в місті, а в одному з поселень

¹⁴ У Римі, приміром, доволі модними були італійські хорти (левретки) – собаки, очевидно, єгипетського походження. Очевидно, що в принципі вони могли водитись і у будинках грецьких аристократів, зокрема, і у Надчорномор'ї, але, за браком інформації, сказати щось конкретне з цього приводу наразі неможливо. До того ж достеменно невідомо, чи використовувались вони як мініатюрні борзі, чи як «кишенькові собачки», як зараз.

¹⁵ Див. добірку свідчень античних авторів про цю породу: *Busuttill J.* The Maltese dog // *Greece and Rome. Second Series* – Vol. 16. – No. 2 (Oct., 1969). – P. 205–208.

¹⁶ *Busuttill J.* The Maltese dog. – P. 206.

¹⁷ *Патрушев Д.* Мальтезе // *Мой друг собака.* – 2012. – № 2. – С. 66.

¹⁸ Частина молоських псів «першого класу» за Келлером (детальніше див. нижче).

¹⁹ Про диких таврин, на яких полювали місцеві елліни, див.: *Журавлев О.П.* Животноводство, охота і ландшафтні особливості античного Ольвійського государства (по костным остаткам) // *Морфологические особенности позвоночных животных Украины.* – К., 1983. – С. 38–45; *Журавльов О.П.* Історія фауни і тваринництва Нижнього Побужжя в античний час / Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1992; *Каспаров А.К.* Фаунистические остатки с некрополей боспорских городов Илурад и Китей // *Материалы конференции «Животные и растения в мифоритуальных системах».* – СПб., 1996. – С. 38–40; *Добровольская Е.В.* Охота и рыболовство в жизни населения Фанагории и Мысхако I // *XI Боспорские чтения. Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья: ремесла и промыслы.* – Керчь, 2010. – С. 117–120 та ін.

ольвійської округи архаїчної доби – Чорноморці²⁰. Очевидно, що цей пес належав до категорії молосів – групи великих догоподібних собак, предків сучасних догів, бульдогів та мастифів.

Уже цитований німецький дослідник Отто Келлер виокремлює щонайменше два класи давніх молосів, а також групу так званих псевдомолосів²¹. До першого класу належать великі бульдогоподібні епірські собаки – пастухи та особисті охоронці²², до другого – потужні мисливські пси, які, на думку Келлера, утворилися внаслідок метисизації молосів першого класу з фракійськими гончаками²³. До псевдомолосів автор зараховує сторожових псів типу того, який втілений у статуї так званого «собака Дженнінгса» (він же «собака Алквіада» – *Лл. 2*). Щоправда, не всі дослідники визнають виокремлення «псевдо»-молосів достатньо переконливим²⁴. У будь-якому випадку, поки що невідомо, до якого саме класу (чи підкласу) молосів належав догоподібний пес із Чорноморки 2. А саме ця належність допомогла б визначити його призначення – мисливця чи охоронця. Відомо, що сучасний німецький дог водночас використовувався для полювання на диких кабанів і турів та як охоронець²⁵. Тому можна з певною долею обережності припустити, що й чорноморський молос міг мати ті ж функції.

На сьогодні ця знахідка все ще лишається одиначною, але це саме той випадок, коли рідкісна знахідка є досить промовистою. Адже у невеликій і не надто багатій Ольвії кількість власників дорогих породистих псів не могла бути чисельною. Очевидно, що господар собаки був заможною людиною, яка належала до аристократичних кіл. Проте невідомо, чи йдеться про постійного мешканця Чорноморки 2, а чи про власника замиського будинку²⁶.

Крім молосів, греки завозили до Надчорномор'я і породистих суто мисливських собак, однак це були не поширені в Греції гончаки, а радше подібні до хортів представники типу перських грей-

Лл. 2. – «Собака Дженнінгса». Британський музей.

²⁰ Журавлев О.П. Животноводство и охота в Ольвийском государстве (заметки археозоолога) // Ольвийские древности. – К., 2009.

²¹ Keller O. Die antike Tierwelt. – Bd. I. – S. 103–113.

²² Keller O. Op. cit. – S. 103 і наст. Про бойових собак давнини див. також добірки даних античних авторів: Forster E.S. Dogs in Ancient Warfare // Greece and Rome. – Vol. 10. – No. 30 (May, 1941) – P. 114–117; Fletcher G.B.A. Another Word on Dogs in Ancient Warfare // Greece and Rome. – Vol. 11. – No. 31 (Oct., 1941). – P. 34.

²³ Keller O. Op. cit. – S. 111.

²⁴ Див., наприклад: Williams D. Dogged by Debts: The Jennings Dog // Exploring Ancient Sculpture: Essays in Honour of Geoffrey Waywell. – P. 238.

²⁵ Байдеп Р.И. Боевые собаки мира. Собаки-телохранители. – Пермь, 1993. – С. 177–178.

²⁶ У цьому випадку, цілком можливо, цей аристократ міг мешкати не в Ольвії, а на Березані, яка знаходилась куди ближче до цього поселення.

хаундів (салукі, салюгі)²⁷, поширеного також і в давньому Єгипті²⁸. Втім, питання породного складу мисливських собак і способів полювання в античних державах Надчорномор'я – це тема окремого дослідження. У цьому контексті цікавою є також можливість запозичення греками місцевих, скіфських порід собак, зокрема і для виведення нових порід шляхом схрещування з власне античними²⁹.

Від давнини і до сьогодні зворотнім боком «собачих» захоплень ставали бездомні пси, так звані «собаки-парії», полишені напризволяще господарями чи нащадки покинутих. Як показав О.К. Каспаров³⁰ на матеріалах боспорських поселень (у першу чергу Німфея та Мірмекія), вулицями античних міст і містечок Надчорномор'я бігали безхатні пси. Навряд чи інші регіони Надчорномор'я, скажімо Ольвія чи Тіра, чимось відрізнялись від Боспору, хіба кількістю таких собак, що залежала від місцевих особливостей³¹. До речі, саме собак-парій греки Надчорномор'я найчастіше приносили в жертву³², як і мешканці Середземномор'я, причому як у грецьких, так і негрецьких поселеннях³³.

Собака у греків був не лише домашньою забавкою, ознакою соціального стану чи твариною з важливими функціями в господарстві і розвагах, а й харчовим продуктом. На багатьох собачих кістках, причому в усіх освоєних греками регіонах Надчорномор'я, зустрічаються характерні зарубки, які однозначно свідчать про розчленовування тушок³⁴. Отже, страви із собачатини прикрашали столи місцевих мешканців, до того ж майже так само часто, як із

²⁷ Каспаров А.К. Попытка реконструкции собак античного времени из восточного Крыма... – С. 295. До речі, і сучасні мисливські собаки групи молосів також належать до хортів, а не до гончаків. Між тим, судячи з «Кінегетики» Аристотеля [III–VI, X], греки, принаймні у Балканській Греції, використовували виключно гончаків. На це звертав у вагу ще Л.П. Сабанєєв (див. перевидання його праць: Сабанєєв Л.П. Собаки охотничьи... Борзые и Гончие. – М., 1992. – С. 12, 156–159). Він також вказував, що гончаки найбільш ефективні у лісових та гірських місцевостях, тоді як хорти – собаки відкритих просторів (Сабанєєв Л.П. Собаки охотничьи... – С. 150). Не важко помітити, ще перший тип місцевості поширений на Балканах, а другий – у Надчорномор'ї.

²⁸ Rice M. Swifter than the Arrow... – P. 28. Батьківщиною цієї породи, як вважається, був Іран або Північна Месопотамія.

²⁹ А.К. Каспаров, очевидно, вважає всіх собак «північного» типу, які зустрічаються на Боспорі, такими, що мають місцеве походження (Каспаров А.К. Попытка реконструкции собак античного времени из восточного Крыма... – С. 295). Мені такий висновок видається передчасним, адже наші знання про порідний склад грецьких міст Балкан та, особливо, Малої Азії аж ніяк не можна вважати повними. Тому поки що не можна однозначно твердити, що греки привезли з собою лише собак «південного», середземноморського типу.

³⁰ Каспаров А.К. Попытка реконструкции собак античного времени из восточного Крыма... – С. 295–297.

³¹ Пор.: Каспаров А.К. Костные остатки из зольников Мирмекия: Изменение ситуации в разные эпохи // Боспорский феномен. Греки и варвары на Евразийском перекрестке. – СПб., 2013. – С. 725.

³² Каспаров А.К. Попытка реконструкции собак античного времени из восточного Крыма... – С. 297.

³³ Wapnish P., Hesse B. Pampered Pooches or Plain Pariahs?... – P. 74–76.

³⁴ Журавлев О.П. Животноводство и охота... – С. 264–265; Каспаров А.К. Фаунистические остатки... – С. 39; Каспаров А.К. Костные остатки из зольников Мирмекия. – С. 728.

свинини чи баранини³⁵. При цьому в джерелах відсутні згадки про розведення собак спеціально «на м'ясо», що, втім, не може слугувати підставою для категоричного висновку про уживання собачатини лише в ритуальних цілях³⁶.

Кунячі

У наш час за право називатися «домашнім улюбленцем номер один» із собакою конкурує кіт. Однак, як добре відомо, одомашнений він був набагато пізніше за собаку. Спочатку його роль мишолова у багатьох регіонах світу з успіхом виконували представники родини куніцевих – ласки та домашні тхори (фретки).

Чи була подібна ситуація характерною і для давньої Греції? Тезу про те, що саме кунячі, а точніше – ласки – були основними грецькими мишоловами обґрунтував ще Отто Келлер³⁷. Цю думку поділяло чимало дослідників³⁸, утім достатньо було й скептиків, які вважали її помилковою чи навіть «еретичною», за висловом Сильвії Бентон³⁹. Свої висновки вони обґрунтовували тим, що реконструкції Келлера та його прибічників не підтверджуються ані писемними джерелами, ані матеріалами образотворчого мистецтва, зокрема вазопису. Однак, це твердження видається недостатньо переконливим, адже матеріали вазопису свідчать якраз на користь припущення Келлера⁴⁰.

Іл. 3. – Кіт і собака. Зображення на кіліку. Афіни.
V ст. до н.е. // Engels D. Op. Cit. – P. 71.

³⁵ Журавлев О.П. Животноводство и охота... – С. 265.

³⁶ Пор.: Ekroth G. Meat in ancient Greece: sacrificial, sacred or secular? // Food and History 5. – 2007. – P. 263–266; Каспаров А.К. Костные остатки из зольников Мирмекия. – С. 726.

³⁷ Keller O. Op. cit. – S. 164–171.

³⁸ Lazenby Francis D. Greek and Roman Household Pets. Part II // The Classical Journal. – Vol. 44 – No. 5 – Feb., 1949. – P. 302–303.

³⁹ Benton S. Pet weasels: Theocritus xv. 28 // The Classical Review – Vol. 19. – No 3. – P. 261.

⁴⁰ Mayor A. Grecian Weasels // The Athenian. – Feb. 1989. – P. 22–24.

Серед дослідників немає єдності і в тому, яка ж саме тварина була головним «грецьким мишоловом» – фретка чи ласка? Одні дослідники, солідаризуючись з Келлером, схилиються на користь першого припущення⁴¹, інші, оперуючи паралелями із Середньовіччям, віддають перевагу другому⁴². Цілком можливо, що однозначної відповіді на це питання взагалі немає, а все залежало від місцевих обставин: в одних регіонах більш поширеною була одна тварина, в інших – інша.

У Надчорномор'ї відомі знахідки решток як ласок, так і лісового тхора, різновидом якого є тхір домашній (фретка)⁴³. Втім, на думку авторитетного археозоолога О.П. Журавльова, з якою важко не погодитись, на сьогодні немає жодної можливості визначити, чи належать знайдені кістки диким тваринам, чи домашнім⁴⁴. Тож археозоологія дати відповідь на це питання самотужки не в змозі. Лишається чекати щасливих знахідок у царині малої епіграфіки, які могли б підтвердити існування домашніх кунячих у грецьких поселеннях.

Аналогічна ситуація склалася і з дослідженнями грецьких поселень на західному узбережжі Малої Азії, тобто саме тих районів, звідки почалася колонізація північних берегів Понту Евксінського. Тут також знайшли рештки кунячих, але дослідники не можуть однозначно сказати, належать вони диким тваринам, чи свійським, адже морфологічно вони не відрізняються⁴⁵.

Втім, попри одиничні знахідки решток котів, можна з великою часткою імовірності припускати, що грецькі поселенці принаймні у перші століття проживання у Надчорномор'ї для боротьби з мишами у своїх домівках тримали саме кунячих.

Традиційно вважається, що ласки поступилися своїм місцем «провідного мишолова» котам (та, частково, фреткам) після появи в Європі сірого пацюка: великої (як для них) і агресивної тварини, з якою й не кожен кіт упорається. Однак, у Надчорномор'ї коти почали з'являтися задовго до початку проникнення пацюків до європейського регіону. Цілком можливо, що кунячі, попри прекрасні мисливські якості, відштовхували людей своїм надто агресивним характером, або, як тхори, різким запахом⁴⁶.

А головним аргументом, що змушує обережно ставитись до усіх подібних пояснень, є той факт, що і в Середні віки кунячі, принаймні фретки, залишалися домашніми тваринами, нехай і менш розповсюдженими, ніж коти⁴⁷. Тому питання про причини витіснення кунячих котами поки що лишається відкритим.

⁴¹ Журавлев О.П. Животноводство и охота... – С. 265.

⁴² Mayor F. Op. cit.

⁴³ Журавлев О.П. Животноводство, охота и ландшафтные особенности... (ласка); *Его же*. Історія фауни і тваринництва... (тхір).

⁴⁴ Журавлев О.П. Животноводство и охота... – С. 265.

⁴⁵ Mayor A. Op. cit. – P. 24. На жаль, авторка не вказала, рештки яких саме кунячих було знайдено, тож ми не маємо змоги порівняти матеріали Малої Азії та Північного Причорномор'я.

⁴⁶ Lazenby Francis D. Greek and Roman Household Pets. Part II – P. 302.

⁴⁷ Так, вважається, що на відомій картині Леонардо да Вінчі «Дама з горностаєм» зображено насправді не горностая, а білу фретку.

Коти

Серед хижих домашніх улюбленців у містах Надчорномор'я була і кішка свійська, хоч, як зауважувалося, спочатку для боротьби з гризунами давні греки активніше використовували кунячих. Доволі довго багато дослідників вважало, що у доримські часи греки котів не тримали, принаймні у колоніях басейну Чорного моря. Втім, знахідки з поселень Надчорномор'я переконливо спростували це твердження. Особливо прикметним є те, що перші знахідки з Ольвії датуються ще пізньоархаїчним періодом⁴⁸. Тобто, котів колоністи привезли практично одночасно з ласками чи тхорами.

Лл. 4. – Зображення фретки (?) на червонофігурній пеліці. Афіни. Бл. 500 р. до н.е. // Mayor A. Op. cit – P. 23.

Варто зазначити, що останнім часом частина вчених, оперуючи виключно матеріалами образотворчого мистецтва⁴⁹, вважають за можливе віднести час появи котів у Греції якщо не до мікенських часів, то, принаймні до доби ранньої архаїки⁵⁰. Згодом звідти грецькі колоністи нібито привезли цих тварин до всіх колоній, у першу чергу – до полісів Великої Греції. Втім, археозоологічні дані поки що не підтверджують подібні висновки. Так, на хорі Метапонту відома

⁴⁸ Журавлев О.П. Животноводство и охота... – С. 43. Табл. 2.

⁴⁹ До яких можна з певними застереженнями віднести і нумізматичні матеріали.

⁵⁰ Engels D. Classical Cats: The Rise and Fall of the Sacred Cat. – L., 2001 – P. 55. Раніше, спираючись, знов-таки, на дані образотворчого мистецтва, вчені відносили час появи котів у Греції ближче до рубежу VI–V ст. до н.е. (Lazenby F. Op. cit. – P. 303, 304).

лише одна знахідка одиничної котячої кістки, належність якої саме домашньому коту не є безсумнівною, і яка належить не до античних часів, а до доби пізньої бронзи⁵¹. Так само не надто численні археозоологічні дослідження з античних поселень Балканської Греції, навіть елліністичної доби, не фіксують решток домашніх котів⁵². У цьому плані, принаймні на сьогоднішній день, Надчорномор'я становить радше виняток.

Цілком очевидно, що до античних колоній північного узбережжя Понту Евксинського коти були привезені, однак залишається питання – звідки саме. Дослідники Надчорномор'я схилилися до думки, що це був Єгипет⁵³, адже саме цей регіон був одним із найдавніших центрів (якщо не основним) «котярства» у стародавньому світі⁵⁴. Проте вірогіднішим (особливо зважаючи на час їх появи та розташування метрополій більшості античних держав Надчорномор'я) є інший шлях – з Малої Азії⁵⁵. Додатковим аргументом на користь цього припущення є остеологічні матеріали з акрополя Мітілени – найбільшого полісу на острові Лесбос, розташованого біля західних берегів Малої Азії⁵⁶. Тут в усіх шарах, починаючи з класичного періоду⁵⁷, виявлено рештки домашніх котів.

Більшість знахідок решток котів походять із території Ольвійської держави. Свого часу В.І. Цалкін, базуючись на наявних на той час матеріалах, твердив, ніби рештки котячих відомі лише з території Нижнього Побужжя⁵⁸. Пізніше цю думку, з посиланням на того ж В.І. Цалкіна, підтверджував О.П. Журавльов⁵⁹. Але насправді знахідки котів відомі і на Боспорі, на некрополях Ілурату та Кітея, щоправда, пізнішого часу⁶⁰. Це дає підстави вважати, що коти були розповсюджені по всій території Надчорномор'я, просто їх знахідки рідкісніші, аніж, приміром, собак. Таке явище можна пояснити двома взаємодоповнюючими причинами: по-перше, котів у Надчорномор'ї було набагато менше, аніж собак із суто функціональних причин (вони не стережуть стада, не охороняють дім, вони монофункціональні); по-друге, котів, на відміну від собак, не їли, і їх рештки не потрапляли до кухонних залишків.

Надто мала вибірка не дозволяє робити жодних припущень щодо породного складу надчорноморських котів. Утім, сама їх невелика чисельність уже має вказувати на те, що цих порід не могло бути багато.

⁵¹ *Bokonyi S., Gal E.* The Chora of Metaponto 2. Archaeozoology at Pantanello and Five Other Sites. – Austin, 2010. – P. 14.

⁵² *Wietske Prummel.* Animal remains from the Hellenistic town of New Halos in the Almiros plain, Thessaly // *Zooarchaeology in Greece: Recent Advances.* – P. 156. Див. також розміщені у цьому тематичному випуску Студій Британської школи в Афінах матеріали досліджень з Еретрії геометричної доби та Елевсіну.

⁵³ Див.: *Журавлев О.П.* Животноводство и охота...

⁵⁴ *Keller O.* Op. cit. – S. 67–75.

⁵⁵ Пор.: *Журавлев О.П.* Животноводство и охота... – С. 265.

⁵⁶ *Ruscillo D.* Faunal Remains from the Acropolis Site, Mytilene // *Echos du Monde Classique / Classical Views.* – 1993. – XXXVII. – No 2. – P. 206.

⁵⁷ На жаль, даних по архаїчній добі немає.

⁵⁸ *Цалкин В.И.* Домашние и дикие животные Северного Причерноморья в эпоху раннего железа // *МИА.* – 1960. – № 53. – С. 70–71.

⁵⁹ *Журавлев О.П.* Животноводство и охота... – С. 265.

⁶⁰ *Каспаров А.К.* Фаунистические остатки... – С. 39.

* * *

Підсумовуючи цей короткий огляд, не можна не зауважити, що стан наявних у розпорядженні дослідників матеріалів, їх неповнота та фрагментарність, змушують занадто часто вдаватися до побудови доволі хистких гіпотез та до спроб реконструювати минуле за аналогією з сучасністю, що, звісно, може призвести й до помилкових висновків.

Так лишається незрозумілою проблема «собакоїдства». Собачатина не вирізняється високими смаковими якостями, якщо, звісно, тварин не відгодовують спеціально, як нині у Кореї. До того ж у Надчорномор'ї не бракувало якісного м'яса⁶¹. Можна припустити, що собак уживали в їжу з ритуальною метою, але це могло бути актуальним для культових центрів типу Бейкуша⁶², до того ж, ритуальну їжу зазвичай не скидали до кухонних відходів⁶³. Тож питання лишається відкритим.

Другою дискусійною проблемою є конкуренція між кунячими та котами як головними борцями з гризунами. Якщо, як показують матеріали з ольвійської хори, коти з'явилися тут ледь не з першими колоністами, то чому ж вони аж до римського часу включно не витіснили в античному світі кунячих?

Утім, незважаючи на всі відкриті питання, певні висновки зробити можна. По-перше, Надчорномор'я, географічно периферія грецького світу, у культурному плані було тісно пов'язане з метрополією. І такий елемент культури повсякдення, як «культура домашніх улюбленців», може бути яскравим підтвердженням. Усі основні тенденції, які спостерігалися в античному світі в цілому, присутні і в Надчорномор'ї. А домашні коти тут, схоже, з'явилися навіть раніше, ніж у Великій Греції. Породисті собаки на цій території – теж дуже ранній елемент повсякдення. Інша річ, що вони були, як можна припустити, менш поширені, однак це пояснюється суто економічними причинами⁶⁴, а от сама тенденція дуже промовиста.

По-друге, у ставленні надчорноморських греків до своїх тварин чітко простежуються як тенденції, подібні до сучасних (існування «статусних» та бездомних тварин), так і ті, які помітно від них різняться (приміром, собакоїдство).

Безумовно, перспективними є подальші дослідження остеологічного матеріалу з грецьких поселень Надчорномор'я та їх порівняння з даними археозоологічних досліджень у полісах басейну Середземного моря. Це дозволить чіткіше

⁶¹ Див., приміром, підрахунки: Журавлев О.П., Отрешко В.М. О рационе питания архаического населения Нижнего Побужья // Древнее Причерноморье. II чтения памяти проф. П.О. Карышковского. – С. 84. Див. також спостереження А.К. Каспарова: Каспаров А.К. Костные остатки из зольников Мирмекия. – С. 725, 727.

⁶² Буйских С.Б. Исследование святилища Ахилла на Бейкушском мысу (предварительные итоги) // ANAXAPΣIΣ. (XСб. XI). – Севастополь, 2001. – С. 34–43.

⁶³ Ольвійські дані, наскільки можна судити, виразно протирічать припущенню про виключно ритуальний характер споживання собачого м'яса: Журавлев О.П. Животноводство и охота... – С. 264–265.

⁶⁴ Але і це твердження не можна вважати остаточним. Можливо, подальші археозоологічні дослідження покажуть більше поширення породистих мисливських та бійцівських собак, ніж це видається зараз.

з'ясувати специфіку «культури домашніх улюбленців» у греків Надчорномор'я в порівнянні з мешканцями інших регіонів грецької ойкумени.

РЕЗЮМЕ

Олександр Одрін

ДОМАШНІ УЛЮБЛЕНЦІ В АНТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ НАДЧОРНОМОР'Я: СОБАКИ, КУНЯЧІ, КОТИ

Статтю присвячено ставленню до домашніх улюбленців в античних державах Надчорномор'я. Розглянуто видовий та порідний склад основних видів домашніх тварин, які розводились греками – собак, кунячих (ласки, фретки) та котів. Показано, що всі основні тенденції в «культурі домашніх улюбленців», які спостерігалися в античному світі в цілому, були присутніми і в Надчорномор'ї. У ставленні надчорноморських греків до своїх тварин простежено як тенденції, подібні до сучасних (існування «статусних» тварин та, з іншого боку, бездомних тощо), так і ті, які від останніх помітно різняться (приміром, собакоїдство).

Ключові слова: античні держави Надчорномор'я, Ольвія, Боспор, домашні улюбленці, собаки, ласки, фретки, коти.

Александр Одрин

ДОМАШНИЕ ЛЮБИМЦЫ В АНТИЧНЫХ ГОСУДАРСТВАХ СЕВЕРНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ: СОБАКИ, КУНЬИ, КОТЫ

Статья посвящена отношению к домашним любимцам в античных государствах Северного Причерноморья. Рассмотрены видовой и породный состав основных видов домашних животных, разводимых греками – собак, куньих (ласки, фретки) и котов. Показано, что основные тенденции в «культуре домашних любимцев», которые наблюдались в античном мире, присутствовали и в Северном Причерноморье. В отношении северо-причерноморских греков к своим животным прослежены как тенденции, схожие с современными (существование «статусных» животных и, с другой стороны, бездомных и т.д.), так и существенно отличные от современных (например, собаководство).

Ключевые слова: античные государства Северного Причерноморья, Ольвия, Боспор, домашние любимцы, собаки, ласки, фретки, коты.

Alexander Odrin

PETS IN ANTIQUE CITY-STATES ON THE NORTHERN
BLACK SEA LITTORAL

This article describes the ways pets were treated in the antique city states on the northern Black Sea coast. It outlines the species composition of pets that the Greeks kept: dogs, weasels, ferrets, cats. The author demonstrates that all the main tendencies of the «pet culture» of the classical civilization were present on the northern Black Sea coast as well. The Greeks of the northern Black Sea coast treated their pets both in ways that are similar to present-day ideas (the existence of «status» animals alongside strays, etc.), and in ways that differ drastically (i.e., consuming dogs).

Keywords: antique city states on the northern Black Sea coast, Olbia, Bosporan kingdom, pets, dogs, weasels, ferrets, cats.